

Zlatko Hasanbegović
Muslimani u Zagrebu 1878. – 1945.
Doba utemeljenja

Nakladnici
Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Za nakladnika
Mirsad Srebreniković
Dr. sc. Vlado Šakić

Recenzenti
Dr. sc. Vladimir Geiger
Dr. sc. Nikica Barić

Lektura
Sandra Ćudina

Izrada ovitka
Nikša Babić

Tisak
mtg-topgraf d.o.o., Velika Gorica

© ZLATKO HASANBEGOVIĆ, Zagreb 2007.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji način reproducirati bez autorovog pismenog dopuštenja.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 624114.

Zlatko Hasanbegović

MUSLIMANI U ZAGREBU

1878. – 1945.

Doba utemeljenja

Zagreb, 2007.

*ocu Ibrahimu
majci Zumreti*

SADRŽAJ

PRIPOMENA I ZAHVALE	13
PRISTUP. PREDMET ISTRAŽIVANJA I IZVORI	15
I. UVOD	19
<i>Antemurale christianitatis</i> . Banska Hrvatska i islam prije 1878.	21
II. AUSTRO-UGARSKO RAZDOBLJE (1878. – 1918.) ..	29
Prvi dodiri. Književnost, studenti, nacionalizam	31
Zakonsko priznanje islama u banskoj Hrvatskoj 1916.	48
III. JUGOSLAVENSKO RAZDOBLJE (1918. – 1941.)	53
Razvitak vjerskog predstavnništva i obilježja vjerskog života	55
Društva	
[Srpsko] Muslimansko kulturno-prosvjetno društvo <i>Gajret</i>	87
Muslimansko kulturno društvo <i>Narodna uzdanica</i>	89
<i>Društvo zagrebačkih muslimana/Hrvatsko muslimansko društvo</i>	139
Kotarski šerijatski sud u Zagrebu	154
Šerijatsko pravo na Zagrebačkom sveučilištu	162
IV. U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ (1941. – 1945.)	167
Opće prilike, vjerski život i odnos prema ratu	169
Društva	
Hrvatsko muslimansko kulturno društvo <i>Narodna uzdanica</i>	213
<i>Hrvatsko muslimansko društvo</i>	234
Zagrebačka džamija	246
Podjele i sukobi u zajednici	330
Međuvjerski odnosi. Mješovite ženidbe i vjerski prijelazi	348
Demografska kretanja	384

V. EPILOG. KOMUNISTIČKA REPRESIJA 1945.	387
Društveni rasap	389
Sudjenje zagrebačkom muftiji Ismetu Muftiću	402
Ostala suđenja i primjeri represije	404
Sudbina zagrebačke džamije	425
VI. MUSLIMANI SURADNICI U ZAGREBAČKOM NOVINSTVU I PUBLICISTICI PRIJE 1945. BIO-BIBLIOGRAFSKA CRTICA	437
VII. ZAKLJUČAK	447
VIII. PRILOZI	453
1. Asimbeg Dugalić, «Muslimanski đaci u Zagrebu i Albanezi», Sarajevo 1944.	455
2. Zakon o priznanju islamske vjeroispovijesti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1916.	459
3. Izvješće Uprave policije u Zagrebu o pripremi društvene zabave Mjesnog odbora Muslimanskog kulturnog društva <i>Narodna uzdanica</i> , Zagreb 1932.	461
4. Izvješće Uprave policije u Zagrebu o društvenoj zabavi Mjesnog odbora Muslimanskog kulturnog društva <i>Narodna uzdanica</i> , Zagreb 1932.	463
5. Zakladnica i statut «Zaklade za izgradnju džamije i zgrada za održavanje džamije te smještaj islamskih vjersko-prosvjetnih ustanova u Zagrebu», Zagreb 1936.	465
6. Čestitka muslimanskih studenata u Zagrebu, pitomaca <i>Narodne uzdanice</i> , Fehimu Spahi u povodu uvođenja u dužnost (menšure) reis-ul-uleme Islamske vjerske zajednice, Zagreb 1938.	471
7. Deklaracija o Bosni i Hercegovini akademskih klubova Zagrebačkog sveučilišta upućena reis-ul-ulemi Islamske vjerske zajednice Fehimu Spahi, Zagreb 1939.	473
8. Zapisnik sastanka predstavnika zagrebačkih muslimanskih društava i Džematskog medžlisa s Muhamedom Pandžom, članom Ulema medžlisa Islamske vjerske zajednice, Zagreb 1940.	476

9. Govor zagrebačkog muftije Ismeta Muftića na dočeku reis-ul-uleme Islamske vjerske zajednice Fehima Spahe, Zagreb 1940.	481
10. Predstavka senatora Banovine Hrvatske Islama Filipovića i zagrebačkog muftije Ismeta Muftića protiv primjene članka 14 Zakona o vjeroispovjednim odnosima iz 1906. upućena Jurju Krnjeviću glavnom tajniku Hrvatske seljačke stranke, Zagreb 1941.	483
11. Pismo Ivana Meštrovića ministru bogoštovlja i nastave NDH Mili Budaku protiv pretvaranja zagrebačkog Doma likovnih umjetnosti u džamiju, Split 1941.	486
12. Pismo zagrebačkog muftije Ismeta Muftića ministru udruge Lovri Sušiću u vezi glasila o pokrštanju muslimanske izbjegličke djece smještene u Zagrebu, Zagreb 1941.	489
13. Tužba <i>Hrvatskog muslimanskog društva iz Zagreba</i> protiv zagrebačkog muftije Ismeta Muftića Ulema medžlisu Islamske vjerske zajednice, Zagreb 1941.	490
14. Izjava Mjesnog odbora Hrvatskog muslimanskog kulturnog društva <i>Narodna uzdanica</i> u Zagrebu o zagrebačkom muftiji Ismetu Muftiću, Zagreb 1941.	497
15. Predstavka <i>Društva bosansko-hercegovačkih Hrvata u Zagrebu</i> o zagrebačkom muftiji Ismetu Muftiću upućena reis-ul-ulemi Islamske vjerske zajednice Fehimu Spahi, Zagreb 1941.	498
16. Pismo reis-ul-uleme Islamske vjerske zajednice Fehima Spahe ministru pravosuđa i bogoštovlja NDH Mirku Puku u kojem traži premještaj zagrebačkoga šerijatskog suca Ćamila Kamarića, Sarajevo 1942.	500
17. Govor zagrebačkog muftije Ismeta Muftića muslimanskim zastupnicima i dova u Banskim dvorima prije početka rada Hrvatskog državnog sabora, Zagreb 1942.	501
18. Pismo muslimanskih akademičara, slušača Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, akademičarima Džamiul-Azhara u Kairu u povodu tisuću godina od utemeljenja najstarijega islamskog sveučilišta, Zagreb 1942.	503

19. Proglas Odbora za podizanje spomenika Safvet-begu Bašagiću u Zagrebu, Zagreb 1943.	504
20. Pouzdaničko izvješće Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH o boravku jeruzalemskog muftije El-Huseinija u Zagrebu, Zagreb 1943.	506
21. Pouzdaničko izvješće Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH o muslimanskim društvima i sastajalištima u Zagrebu, Zagreb 1943.	508
22. Rješenje Ulema medžlisa Islamske vjerske zajednice kojim se odbacuje tužba <i>Hrvatskog muslimanskog društva</i> iz Zagreba protiv zagrebačkog muftije Ismeta Muftića, Sarajevo 1943.	510
23. Pouzdaničko izvješće Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH o obilježavanju Mevluda u mesdžidu u Tomašićevoj ulici 12, Zagreb 1944.	512
24. Predstavka Hrvatskog muslimanskog kulturnog društva <i>Narodna uzdanica</i> ministru unutarnjih poslova NDH Mladenu Lorkoviću u povodu uhićenja skupine muslimanskih studenata u Zagrebu i ostalih postupaka vlasti prema društvu, Zagreb 1944.	513
25. Govor poglavnika Ante Pavelića na otvorenju džamije u Zagrebu, Zagreb 1944.	518
26. Govor Ali Aganovića, člana Ulema medžlisa i izaslanika naiba (zastupnika) reis-ul-uleme Islamske vjerske zajednice, na otvorenju džamije u Zagrebu, Zagreb 1944.	519
27. Govor zagrebačkog muftije Ismeta Muftića na otvorenju džamije u Zagrebu, Zagreb 1944.	521
28. Zvonimir Požgaj, «Graditeljske osobitosti i ukrasi zagrebačke džamije. 1. Unutrašnjost bogomolje», Zagreb 1943. [1944.]	523
29. Stjepan Planić, «Graditeljske osobitosti i ukrasi zagrebačke džamije. 2. Zagrebačke munare», Zagreb 1943. [1944.]	526
30. Alija Nametak, «Uspomene iz Zagreba bez džamije», Sarajevo-Zagreb 1944.	528
31. Nacrt vakufname Samostalnog vakufa Poglavnikove džamije u Zagrebu, Zagreb 1944.	532

32. Nacrt zakonske odredbe o samostalnom vakufu Poglavnikove džamije u Zagrebu, Zagreb 1944.	535
33. Predstavka zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja NDH protiv postupaka zagrebačkog šerijatskog suca Čamila Kamarića, Zagreb 1945.	543
34. Presuda Vojnog suda komande grada Zagreba zagrebačkom muftiji Ismetu Muftiću, Zagreb 1945.	548
35. Pismo ministra šumarstva i drvne industrije DFJ Sulejmana Filipovića predsjedniku vlade NRH Vladimiru Bakariću u kojem traži rušenje zagrebačke džamije, Beograd-Sarajevo 1945.	551
36. Predstavka Džematskog medžlisa u Zagrebu protiv rušenja zagrebačke džamije upućena vrhovnim islamskim vjerskim vlastima u Sarajevu, Zagreb 1945.	552
37. Odgovor zastupnika (naiba) reis-ul-uleme Islamske vjerske zajednice Saliha Safeta Bašića na predstavku Džematskog medžlisa u Zagrebu protiv rušenja zagrebačke džamije, Sarajevo 1945.	556
38. Rezolucija «konferencije Muslimana grada Zagreba» o rušenju zagrebačke džamije upućena Izvršnom odboru Gradskog narodnog odbora u Zagrebu, Zagreb 1948.	557
39. Predstavka reis-ul-uleme Islamske vjerske zajednice Ibrahima Fejića upućena Predsjedništvu vlade NRH u vezi rušenja zagrebačke džamije, Zagreb 1948.	559
40. Rješenje Predsjedništva Gradskog narodnog odbora u Zagrebu o rušenju zagrebačke džamije, Zagreb 1948.	561
41. Muslimani pripadnici Oružanih snaga NDH (ustaše, domobrani i oružnici) i hrvatskih legionarskih postrojbi u sastavu njemačke vojske pokopani na zagrebačkom groblju Mirogoj od 1941. do 1945.	562
42. Odbornici muslimanskih ustanova i društava u Zagrebu	569

SUMMARY

Muslims in Zagreb. Founding of the Community	577
---	-----

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA I TABLICA	581
KRATICE	593
IZVORI I LITERATURA	595
KAZALO OSOBNIH IMENA	605
BILJEŠKA O AUTORU	624

PRIPOMENA I ZAHVALE

Gradu za povijest muslimana u Zagrebu započeo sam prikupljati još kao student potaknut u prvom redu zanimanjem za neke aspekte vlastite obiteljske prošlosti. S vremenom su istraživanja prerasla okvire *obiteljske povjesnice* te su se podudarila s mojom temeljnom historiografskom preokupacijom razdobljem tzv. prve bosanske/muslimanske moderne (1878. – 1945.) unutar koje zagrebačka i hrvatska kulturno-nacionalna perspektiva predstavljaju jedan od ključeva za njezino razumijevanje i objašnjenje. Austro-židovski pisac Stefan Zweig naslovom svoga znamenitoga autobiografskog djela *Jučerašnji svijet* označio je ljude i epohu u kojoj je stasao i oblikovao se, a koja je bespovratno nestala u provali nasilja Prvoga svjetskog rata kao svojevrsnog uvoda i u sve ostale velike kataklizme 20. stoljeća. Ovo je također knjiga o *jučerašnjem svijetu*, staroj i prvoj muslimanskoj zajednici u Zagrebu, najmlađem izdanku zagrebačkoga građanskog društva potopljenog 1945. uvalu komunističkoga revolucionarnog nasilja i odmazde. U tom smislu pojmovi *stara* i *prva* muslimanska zajednica potenciraju i povijesni diskontinuitet te ističu potrebu stanovitog razlikovanja od pojma *nove*, suvremene muslimanske zajednice u Zagrebu i Hrvatskoj koja je u značajnoj mjeri rezultat kasnijih migracija, a čiji se identitet oblikovao poslije prevrata 1945. u bitno drugačijim ideološkim, društvenim, kulturnim i političko-nacionalnim okolnostima. Neprekinutost i postojanost zagrebačkoga islamskoga vjerskog života te određeni broj obitelji iz *stare* zajednice, koje su do danas očuvale svoju muslimansku fizionomiju, spona su između dvaju razdoblja i temelj autohtonosti *nove* zajednice.

Knjiga *Muslimani u Zagrebu 1878. – 1945. Doba utemeljenja* ponešto je izmijenjen i priložima dopunjen magistarski rad *Muslimanska zajednica u Zagrebu 1918. – 1945.* obranjen 2005. na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pred povjerenstvom u sastavu prof. dr. Ivo Goldstein (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), prof. dr. Marijan Matićka (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) i dr. sc. Husnija Kamberović (Institut za istoriju u Sarajevu). Osim mentoru i članovima povjerenstva zahvalnost dugujem i svima koji su na različite načine pridonijeli nastanku ove knjige: uvaženom zagrebačkom muftiji Ševki ef. Omerbašiću s kojim sam tijekom višegodišnjih istraživanja imao čast izmjenjivati misli o pojedinim historiografskim problemima, a koji mi je ustupio na korištenje vrijednu gradu iz arhiva Medžlisa Islamske zajednice u Zagrebu; Osmanu Muftiću iz Zagreba, istaknutom kroničaru zagrebačke muslimanske zajednice; Ham-

diji Hajdarhodžiću iz Dubrovnika-Zagreba koji me je prvi usmjerio u prikupljanju građe u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu; Smailu Baliću iz Beča i Nedimu Salihbegoviću iz Buenos Airesa/Sarajeva (obojica *merhumi*) te Zorislavu Ugljenu iz Zagreba, sudionicima političko-nacionalnih i ideoloških previranja među muslimanskim sveučilištarcima u Zagrebu prije 1941., koji su mi iz različitih i suprotstavljenih vizura priopćili vlastita sjećanja; dr. sc. Stjepanu Matkoviću s Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu koji me je upozorio na meni tada nepoznate činjenice iz povijesti pravaško-muslimanskih dodira; pokojnom Slavku Šajberu iz Zagreba, spletom povijesnih okolnosti svojedobno povezanog s jednom od najistaknutijih zagrebačkih muslimanskih obitelji, a koji mi je također ljubazno priopćio svoja sjećanja. Zahvalnost dugujem i zaposlenicima arhiva i ustanova u Zagrebu i Sarajevu koji su mi omogućili pristup građi na podlozi koje je i nastala ova knjiga. Slikovni materijal sastavni je dio knjige, nadopuna teksta i prinos boljoj dokumentarnosti, ali i lakšem suživljavanju s povijesnom stvarnošću. Fotografije su i prvorazredno povijesno vrelo ponekad rječitije od pisanih izvora. Zato, hvala muzejskoj savjetnici Rhei Ivanuš iz Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu, zaposlenicima Središnjeg fotolaboratorija Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, dr. sc. Mariu Jarebu, Suniti Bujas r. Rizvanbegović, Maji Kamarić, Azri Ruždiji, Ognjenu Nagliču, Nedi Naglič-Drganc, Lamiji Kulenović, Alici Kulenović r. Hadžić, Berti Postružnik r. Fischbach, Ahmedu Kuloviću, Salki Alečkoviću, Omeru Stuniću, Zumruti Muzurović r. Filipović, Miralemu Ibrahimpašiću, Nahidu Kotli, Zlatku Hadžiosmanoviću, Hibi Hadžiosmanović, Mirzi Hadžiosmanoviću, Eminu Teskeredžiću, Tariku Fejzagiću, Huseinu Pličaniću, svi iz Zagreba, Azri Saračević, Fahri Mešinović, Džemalu Pandži, Sedadu Mulaliću, svi iz Sarajeva, Seadu Mujičiću iz Amsterdama, Jasmini Molls r. Hadžibaščaušević iz Münchena, Osmanu Alečkoviću iz Stuttgarta, Tefki Saračeviću iz New Brunswicka (SAD), Nihadu Selimoviću iz Londona i Enveru Mehmedagiću iz Milana koji su ustupanjem slikovnih i ostalih priloga iz vlastitih obiteljskih pismohrana u neku ruku postali i suatori ove knjige. Hvala mojima Lamiji, Omeru i Nedimu i dio njih je u knjizi.

Zahvaljujem i recenzentima dr. sc. Vladimiru Geigeru i dr. sc. Nikici Bariću, s Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu, na temelju čijih je recenzija Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske novčano poduprlo nakladnike knjige. Na kraju, zahvala Mirsadu Srebrenikoviću iz Medžlisa Islamske Zajednice u Zagrebu i dr. sc. Vladi Šakiću, ravnatelju Instituta društvenih znanosti *Ivo Pilar* u Zagrebu, ustanova čijim je sunakladničkim naporom ova knjiga izašla iz tiska.

U Zagrebu, listopada 2006. (ramazana 1427.)

PRISTUP. PREDMET ISTRAŽIVANJA I IZVORI

U ovoj su knjizi opisani postanak i razvitak zagrebačke muslimanske zajednice, različiti oblici muslimanske nazočnosti u gradu Zagrebu, te djelovanje muslimanskih društava, ustanova i pojedinaca. Obuhvaćeni su i odnosi u zajednici, problematika zakonske recepcije islama, vjerskih prijelaza, građansko-pravne primjene normi šerijatskog bračnog i nasljednog prava i s njima povezana pojava međukonfesionalnih sporova. Na temelju dostupnih izvora istražene se i glavne značajke demografskog razvitka muslimanske zajednice u Zagrebu prije 1945. Vremenski okvir istaknut u naslovu podudara se s prijelomnim događajima državno-pravne naravi koji su presudno određivali i socijalno-politički kontekst u kojem se oblikovala zagrebačka muslimanska zajednica.

Ulaskom Bosne i Hercegovine u habsburški državni sklop 1878. započinje nova etapa u povijesti neprekinutoga migracijskoga gibanja u hrvatsko/bosansko-hercegovačkom geopolitičkom prostoru obilježenog cikličkim demografskim potresima izazvanih višestoljetnim ratnim sukobima između kršćanske Venecije i Habsburškog carstva te islamske Osmanske države. Migracije u predmodernom razdoblju imaju pretežno konfesionalni značaj jer se kršćani u pravilu sele prema područjima pod kršćanskom vlašću, a muslimani isključivo prema područjima pod islamskom vlašću. Kretanje stanovništva u tom geopolitičkom prostoru poslije 1878. postupno gubi dotadašnja konfesionalna obilježja, pa započinje i migracija bosansko-hercegovačkih muslimana prema Zagrebu i banskoj Hrvatskoj, gdje njihov boravak u austro-ugarskom razdoblju još uvijek ima uglavnom privremeni značaj. Trajno naseljavanje započinje tek nakon završetka Prvoga svjetskog rata kada se oblikuje i samosvojna muslimanska zajednica i njezine ustanove u sklopu cjelokupnoga zagrebačkoga građanskog društva. Korjenite socijalno-političke promjene koje su nastupile poslije 1945. snažno su zahvatile i muslimansku zajednicu u Zagrebu. U valu poratne komunističke represije i terora zajednica doživljava društveni rasap jer njezine sve do tada izgrađivane ustanove, uz iznimku vjerskog predstavnništva, prestaju postojati čime je okončano prvo *oblikotvorno* razdoblje muslimanske nazočnosti u Zagrebu.

Pojmovi *musliman/muslimani* i *muslimanska zajednica* koji se koriste u knjizi odnose se isključivo na muslimane iz Bosne i Hercegovine i Novopazarskog Sandžaka, tj. Bošnjake, u smislu ondašnje zavičajne

ili pokrajinske (zemaljske), a suvremene (uglavnom) nacionalne pripadnosti. Zanimariva nazočnost muslimana drugoga etničkog podrijetla u Zagrebu prije 1945. nije bio predmet moga istraživanja. Svi glavni političko-nacionalni koncepti u tom razdoblju, kao što su «jedan troimeni narod Srbi, Hrvati i Slovenci», integralno jugoslavenstvo, te različiti oblici hrvatskog nacionalizma, odnosili su se prema bosansko-hercegovačkim muslimanima kao sastavnom dijelu *nacije*, odnosno skupini etnički (narodnosno) identičnoj ostatku stanovništva, posebno određenoj samo svojom vjerskom i zavičajnom pripadnošću. Takvo je shvaćanje bez iznimke prihvaćeno i među muslimanima u Zagrebu koji se okupljaju isključivo kao konfesionalna zajednica u etničkom (narodnosnom) smislu istovjetna ostalim Hrvatima (katolicima). Koncept bosansko-hercegovačkih muslimana kao posebnog naroda/nacije *Muslimana*/Bošnjaka **nepoznat** je u razdoblju obuhvaćenom istraživanjem te pripada kasnijem političko-nacionalnom razvitku.¹ Među bosansko-hercegovačkim muslimanima prije 1945., napose društvenim i kulturnim elitama, prevladava doživljaj i razumijevanje bošnjaštva kao «bosanskog regionalizma» u širim i tada dominirajućim kulturnim, državnim ili nacionalnim cjelinama (hrvatstvo, srpstvo/jugoslavenstvo), kako je to formulirao Muhamed Hadžijahić u leksikografskoj natuknici «Bošnjaštvo kao nacionalni i regionalni problem» koja je 1942. objavljena u *Hrvatskoj enciklopediji*. Hadžijahić je naveo različita očitovanja i glavne sastavnice bosanske političke, kulturne i jezične posebnosti i samosvojnosti iskazivanih među muslimanima i katolicima u Bosni kroz povijest, ali je pod dojmom suvremenog razvitka i vlastitoga hrvatskog nacionalizma (preuranjeno) zaključio kako je bošnjaštvo «kao nacionalna misao propalo, a održalo se samo kao regionalizam, sličan dalmatinskom i slavonskom regionalizmu».²

Muslimanska zajednica u Zagrebu do sada nije bila predmet posebnoga historiografskog istraživanja. Njezino postojanje uglavnom zanemaruju i različiti statistički pregledi i demografska istraživanja. Tako središnja hrvatska statistička publikacija objavljena u Zagrebu 1998. kao rezultat višegodišnjeg rada na znanstvenoistraživačkom projektu Državnog zavoda za statistiku, *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske od 1880. do 1991.*, zbog metodoloških razloga previđa muslimansku nazočnost prije 1948., upravo u razdoblju kada se oblikuje muslimanska zajednica u Zagrebu. Priređivači publikacije izostavili su podatke iz popisa

---

¹ O političko-nacionalnom razvitku bosansko-hercegovačkih muslimana: Muhamed HADŽIJAHIĆ, *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1974., Alija ISAKOVIĆ, *Nacionaliziranje Muslimana*, Zagreb 1988. i Šaćir FILANDRA, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo 1998.

² M. HADŽIJAHIĆ, «Bošnjaštvo kao nacionalni i regionalni problem», *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3, Zagreb 1942., 167.

stanovništva provedenih 1921. i 1931. jer u njima nema podataka na razini naselja, već samo na razini tadašnjih općina i kotara. Udio muslimana u stanovništvu Hrvatske do 1991. objašnjen je tek kratkom opaskom «o zajednici čija je brojnost posljedica novijih migracija iz BiH».³ Problematika useljavanja bosansko-hercegovačkih muslimana u bansku Hrvatsku prvi put se obrađuje 1936. u kraćem publicističkom prikazu u sarajevskom glasilu *Muslimanska svijest*. Pisac u članku napisanom u povodu otvaranja prvoga službenoga zagrebačkoga islamskoga bogoštovnog prostora u kratkim crtama opisuje glavne značajke dotadašnjeg razvitka muslimanskoga vjerskog života u Zagrebu.⁴ Godine 1939. Seid Traljić u *Bajramskom prilogu zagrebačkoga Hrvatskog dnevnika* objavljuje kraći rad o povijesti muslimanskog naseljavanja sa statističkim podacima te navodi godine osnutka pojedinih muslimanskih ustanova u Zagrebu.⁵ Isti autor o tome je pisao, s manjim izmjenama, i 1943. [1944.] u spomen-knjizi objavljenoj u povodu otvorenja džamije u Zagrebu.⁶ Uz Traljićev rad vezuju se prikazi Hasiba Muradbegovića iz 1941. i Huseina Dubravića iz 1942., objavljeni u zagrebačkom *Seljačkom domu* i sarajevskom *Kalendaru Narodne uzdanice*.⁷ Među malobrojnim radovima o muslimanima na području današnje Hrvatske posebno mjesto zauzima knjiga Ševke Omerbašića *Islam i muslimani u Hrvatskoj* iz 1999. Omerbašić stavlja težište na povijest muslimanske nazočnosti u (pred)osmansko i novije doba poslije 1945. Razdoblje oblikovanja muslimanske zajednice u Zagrebu nakon 1878. obuhvaćeno je u manjoj mjeri, preuzimanjem obavijesti iz nekih neobjavljenih izvora i Traljićevih radova.⁸ Obavijesti o zagrebačkoj muslimanskoj zajednici prije 1945. nalaze se i u knjizi Osmana Muftića objavljenoj 1997.⁹ Podaci iz nekih od ovih prikaza sistematizirani su u preglednom radu Ružice Čičak-Chand iz 1999.¹⁰ Određene podatke o muslimanima u Zagrebu donosi i Ibrahim Kemura u monografiji o [Hrvatskom] Muslimanskom kulturnom društvu *Narodna uzdanica* objavljenoj 2002.¹¹

³ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima*, sv. 1, Zagreb 1998., IX. i XVI.

⁴ *Muslimanska svijest*, 4. III. 1936.

⁵ Seid M. TRALJIĆ, «Muslimani u Hrvatskoj i Slavoniji», *Hrvatski dnevnik*, 12. XI. 1939.

⁶ ISTI, «Muslimani na našem sjeveru u najnovije doba», *Džamija u Zagrebu*, Zagreb 1943. [1944.], 101. – 106.

⁷ Hasib MURADBEGOVIĆ, «Islamska vjerska zajednica u Hrvatskoj», *Seljački dom*, 27. II. 1941. i 6. III. 1941., Husein DUBRAVIĆ, «Život i rad Hrvata muslimana u Zagrebu», *Kalendar Narodne uzdanice za godinu 1943.*, Sarajevo 1942., 139. – 140.

⁸ Ševko OMERBAŠIĆ, *Islam i muslimani u Hrvatskoj*, Zagreb 1999., 241. – 269.

⁹ Osman MUFTIĆ, *Zapisi o gradnjama zagrebačkih džamija*, Zagreb 1997.

¹⁰ Ružica ČIČAK-CHAND, «Islam i muslimani u Hrvatskoj. Skica stvaranja muslimanskog/bošnjačkog sociokulturnog prostora», *Migracijske teme*, 15/1999., br. 4, 451. – 464.

¹¹ Ibrahim KEMURA, *Značaj i djelovanje „Narodne uzdanice“ u društvenom životu Bošnjaka (1923. – 1945.)*, Sarajevo 2002.

Izvori korišteni u knjizi mogu se podijeliti u dvije skupine. U prvoj skupini podaci su iz suvremenog tiska i periodike, u nekim slučajevima zbog nedostatka druge građe, jedini izvor za istraživanje pojedinih događaja i djelovanja ustanova i društava čiji su arhivi u potpunosti nedostupni ili nestali. U drugoj skupini je neobjavljeno arhivsko gradivo razasuto po većem broju arhivskih fondova različitih hrvatskih i bosansko-hercegovačkih arhiva i arhivskih ustanova. Najznačajnije arhivsko gradivo za proučavanje vjerskog života i razvitak vjerskih ustanova nalazi se u arhivu Medžlisa Islamske zajednice u Zagrebu gdje se čuva i građa Imamata džemata i Džematskog medžlisa u Zagrebu od 1919. do 1945. U istraživanju sam koristio i arhivsko gradivo iz fondova Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, Državnog arhiva u Zagrebu, Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu, Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu i Istorijskog arhiva u Sarajevu. Kao glavni izvor za istraživanje nekih značajki demografskog razvitka zagrebačke muslimanske zajednice koristio sam matične knjige rođenih i vjenčanih muslimana od 1918. do 1945. koje se nalaze u arhivu Područnog ureda gradske uprave Medveščak u Zagrebu. Određene obavijesti crpio sam i iz iskaza suvremenika događaja koje sam istraživao, a koje su mi priopćili u pismenom ili usmenom obliku.

Knjiga je po svojoj temeljnoj kompoziciji pisana kronološki s diobom u pet glavnih cjelina prema promjenama državno-pravnih odnosa od 1878. do 1945. Unutar kronološkog okvira tekst je izložen tematski uz težnju funkcionalne povezanosti pojedinih sastavnica sadržaja u onoj mjeri u kojoj je to bilo moguće s obzirom na (ne)dostupnost izvora. U prilogu knjige objavljeni su relevantni povijesni izvori, dokumenti i ostala građa, posve nepoznati ili malo korišteni te do danas uglavnom neobjavljeni. Oni će pomoći čitatelju da bolje razumije problematiku obuhvaćenu naslovom, u širem povijesnom, političkom i kulturnom kontekstu, ali i da provjeri navode i interpretaciju koju sam ponudio.